

MOTİVASİYANIN ZƏRURİLİYİ

Lale Lətifova,
Ağcabədi şəhər 1 nömrəli tam orta
məktəbin müəllimi

Azərbaycan təhsilinin bütün pillələrində doğma dilimizin öyrədilməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Bu da təbiiidir. Çünki öz məziyyətlərinə görə Azərbaycan dili qədim yazı ənənələri və sabitləşmiş ədəbi normaları olan dövlət dili statusundadır və artıq o, dünyanın inkişaf etmiş dilləri sırasında özünə yer tutmaq imkanlarına malikdir. Ölkəmizdə dilimizin inkişafına dövlət tərəfindən ardıcıl qayğı göstərilir.

Bu gün dövlət qayğısı ilə əhatə olunmuş təhsil ocaqlarımız doğma dilimizin səfəliyinə qoruyun və inkişaf etdirən ən etibarlı məbadəkdir. Bir danışmaz haqiqəti də qeyd etmək lazımdır ki, ana dilimizin dövlət dili kimi təbiiində, onun imkanlarının genişlənməsində və xalqımızın ən qiymətli sərvəti kimi dəyərləndirilməsində ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Artıq həmdə belə bir fikir formalaşmışdır ki, ana dilini mükəmməl bilməyən, düzgün danışmayan, yazmayan, öz fikirlərini aydın ifadə etməyə qəbil olmayan insan mədəni insan hesab etmək olmaz. Hətta zəngin dili olmayan cəmiyyəti də mədəni cəmiyyət hesab etmək düzgün deyildir.

Bir danışmaz haqiqət var ki, ana dilimizin dövlət dili kimi təbii, onun imkanlarının genişləndirilməsi və Azərbaycan xalqının ən böyük sərvəti kimi dəyərləndirilməsi müstəqillik illərində daha yüksək səviyyəyə qalxmışdır. Azərbaycan mədəniyyətinin və zəngin tarixi irsimizin dünya ictimaiyyətinə tanıdılması imkanlarının yaradılması öz təsiri göstərmişdir.

Dil tədrisində də motivasiya önəmli

məsələdir. Tədrisdə motivasiya zəruri prinsiplərdəndir. Çünki o, fəal dərsin vacib komponenti olub təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdin idrak fəallığına tokan verən prosesdir. Tədrisdə həmişə müəllim qarşısında belə sual durmalıdır: "Motivasiyanı necə həyata keçirə bilərəm?". Hər şeydən əvvəl, müəllimlər məsələlərin izahına ayrıca yer verə bilər. Şagirdlər yeni biliklər verməlidir. Məsələn, dil hər bir fərdin, ümumilikdə isə xalqın mövudluğunu şüurlandırır, onu başqa mədəniyyətinə qovuşdurur. Azərbaycan dili təbiətən obrazlı dildir. Aəhangdarlıq, lirizm də dilimizin təbiətindən doğur. Bugünkü dilimiz öz vəsəti ilə zəngin tarixə, güclü ənənəyə malikdir. Ədəbi dilimiz isə ümumxalq dili inkişafının yeni mərhələsidir. Əslində ədəbi dil xalqın və onun yaratdığı bütün ədəbiyyatın - ədəbiyyat tarixinin dilidir ki, tarixən yaşamış görkəmli sənətkarların dilindən ayrı düşülməz. Ədəbi dil tarixinin də, tarixi qrammatikasının da tədqiqat materialı klassik ədəbi irsdir, yəni hər növ əlyazmalar, kitəblər, şifahi və yazılı, elmi və bədii əsərlərdir. Əlbəttə, folklor dili, xalqın şifahi-bədii yaradıcılığı dili də ədəbi dilin ikin şəkildir. Yeri gəlmişkən tarixi faktlara da müraciət olunmalıdır.

Motivasiyada dərsin nəticəsi onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsindən asılıdır. Dilin tədrisində unudulmamalıdır ki, həm şifahi, həm də yazılı ədəbi dil normaları bir-biri ilə həmhang öyrədilməlidir. VIII əsrdən başlayaraq ərəb və fars dilləri rəsmi ədəbi dil kimi nəvbələşirdi. Azərbaycan

ədəbi dilinin daha qədim tarixə malik şifahi qolu heç bir təsiri məruz qalmadan xalq dilinin zəminində öz inkişafını davam etdirməkdədir. Buna görə də şifahi ədəbi dil müəyyən mənada yazılı ədəbi dilimizin əsası və ilki olmuşdur. Deməli, XIV-XV əsrlərdə yazılı ədəbi dil birdən-birə klassik şavıyyəyə yüksəlməmişdir, onun güclü şifahi ədəbi dil zəmini olmuşdur. "Dədə Qorqud"un, "Qisseyi Yusif"in, "Əhməd Hərami dastanı"nın şifahi-bədii xalq yaradıcılığı ilə səsləşməsi həm də yazılı dilin folklorla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdiyinə bariz ifadəsidir.

Dilimizin şagirdlərə sevdirməsində ilk şifahi kitabımızın xatırladılması da maraqlı qarşılanar. "Kitabi-Dədə Qorqud" dil tədqiqatı üçün zəngin material verən əsərdir. Birinci, ona görə ki, müəyyən əsrlərdə bir neçə dəfə yazılı alındığından orada bir neçə əsrin dil xüsusiyyətləri qorunub saxlanmışdır.

İkinci, ona görə ki, burada dəyişdirilməyə məruz qalmayan şeirlər, söyləmələr və s. vardır. "Kitabi-Dədə Qorqud"un, "Türk dilləri qamusu"nun tapılması ümumtürk folklor tarixində də qədim dövrlərə aparıb çıxardır, yazılı və şifahi ədəbiyyatın ayrı-ayrı növlərinin qədim tarixə malik olduğu barədə yeni fikir söyləmək imkanlarını genişləndirir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un çox orijinal üslubu, səpgisi var. Ərəb və farsdilli ədəbiyyat abidələrində bu üsluba, səpgiyə rast gəlmirik. Bəs bu üslub-ənənə haradan başlanıb gəlir? Bu, birdən-birə yaranı bilməzdi. "Söz söylədi", "boy boyladı" ifadələri böyük maraq kəsb edir. "Boy" janrı bizə məlum olan ədəbiyyatlarda yoxdur. Bəlkə, elə "Koroglu" dastanındakı "səfərlər", "qollar" və "boy" janrının sonrakı şifahi davamıdır?! Dastanların dili ilə "Orxon-Yenisey" abidələrinin dilində arasında olan güclü ümumilik onların qədimliyini bir daha təsdiq edir.

Mövsülərə uyğun olaraq türk dilləri nə də yada salıram. Ətraf əsrlər dövrü Şorq

dilçiliyində diqqətli cəlb edən alimlərdən biri Mahmud Kaşğari. Görkəmli türkoqolalim M. Kaşğari XI əsrdə yaşamışdır. Bu dahi alimin türk dillərinin sintaktik quruluşuna həsr etdiyi "Kitabi-cəvahirul-nəhv-fil-lüğət-it-türk" adlı əsəri hələ də tapılmamışdır. M. Kaşğari "Divani-lüğət-it-türk" adlı əsəri yazmaq məqsədi ilə Türkiyəni, Sibir və Volqa çayı boyu ölkələri, şəhərləri bir-bir gəzib dolaşmış, türkdilli xalqları yaxından öyrənmiş, bu və ya başqa sözləni ayrı-ayrı xalqlarda necə və hansı mənələrdə işləndiyini dəqiq müəyyən etmiş, nəhayət, olduqca zəngin bir ədəbi abidə yaratmışdır.

Şagirdlərin qazandıqları biliklərə əsaslanaraq orta əsrlər ədəbi dilinə də ekskurs edirik. XIV-XV əsrlərdə Azərbaycan şairi dili ərəb, fars dilləri ilə mübarizə şüarında olsa da, öz əsl inkişaf yolunda idi. Türk dillərində danışan xalqlar da həm də, həm də fars dilindən yaxa qurtarmaq istəyirdilər; özbəklərdən Əmir Əlişir Nəvai, Azərbaycanlılardan Nəsimi, Füzuli və başqaları bu sahədə fədakarlıq göstərmişlər. Bu mərhələ Azərbaycan şairi dilinin inkişafı tarixində klassik mərhələ idi. Biz bunu Nəsimi mərhələsi də adlandıra bilərik. Ərəb və fars dili təsirinə qarşı Azərbaycan klassik şairi dili və üslubu ənənəsinə möhkəmlənmək Nəsiminin üzünə düşmüşdü. Dövrü nəzərə alırdıq Nəsiminin dili canlı ifadə, tələffüz tərzləri, məişət-danışqı səciyəli söz və ifadələrlə zəngindir. Müasir dilimizlə Nəsiminin dili arasında bağlılıq yaradan bu cəhətlər maraq doğurur. Məsələn, təkcə "ey" midəsi ilə deyilən xitablara nəzər salsaq, şairin xalq dilinin ifadə zənginliyinə dərinlən hələldə olduğu qonaqına gələ bilərik:

"Sənsiz, ey can, könlüm aram ayla-maz"

"Ey mələk sürəli dilbər, can fədxədi yoluna".

Azərbaycan dilinin inkişafı tarixində dildə sözə qonaq, yığcamlıq keyfiyyəti dərin köklərə malikdir. Ədəbi dilin formalaşdığı illərdən - Dədə Qorquddan.

Həsənoğlu, Nasimi, bir ancaq şəklində davam edib gələn bu məziyyət XV-XVII əsrlərdə Kışverinin, Xətəinin, Füzulinin, Səfi Ağının, Qəvəsinin və b. şəxslərdə öz inkişafının zirvəsinə yüksəlmişdir.

Hikmətli sözlərə, şirin ibarələrə müraciət edib, fikri və düşüncəni obrazlı və yığcam şəkildə ifadə etmək keyfiyyəti Azərbaycan dilinin daxili məziyyətidir. Füzuli Azərbaycan xalq dilinin bu məziyyətini layiqincə dərk edən, onun ənənələrində sadıq qalan sənətkar idi. O, fikri yığcam deməklə mətləbi uzatmadan qəfir. Ümumxalq dilinin ədi adı ifadə vasitələrindən danışdığı dilinə məxsus tam, sadə söz və birləşmələrdən, macazlardan istifadə şəirini mistra, beyt və bəndlərini həcmə sığmış, qiymətə artırmışdır. Şairin:

"Nərgis ki, göz açdı bağa girdi,
Bir baxmağılan özün itirdi"

– beytində canlı təllofuz əsasında işlədilmiş baxmağılan sözü bir yana, "Nərgis ki, göz açdı" ifadəsi bədii həqiqətə nə qədər uyğundur.

Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı və yazılı ədəbiyyatda XVI əsrin sularından başlayaraq güclənən qüvvətli realist meyillər öz inkişafının zirvəsində Vəqifi yetirmişdi. Vəqif cəsarətlə şəirimizə ailə və yaşayış tərzini ilə sıx əlaqədar yeni söz və ifadələr gətirmişdir. Xalqın dərdi, həyat və mənafeyi ilə bağlı Vəqif şeirində xalqiliyin mühüm əlaməti kimi meydana çıxması olur.

Yuxarıdakıların mənimsədilməsi XX əsr ədəbiyyatının dilinə də maraq oyadı. C.Məmmədquluzadənin çoxcəhətli yaradıcılığı dildə sadəlik və realizm məsələsini bütünlüklə əhatə edir. Böyük ədib istər öz bədii əsərlərində, istərsə də başlıqlı etdiyi "Molla Nəsrəddin" məcmuəsində ədəbi verilmiş dəyişdir. onun inkişafına təkan verəcək bir istiqamət seçmişdi. Ə.Həqverdiyev, C.Cabbarlı, M.S.Ordubadi və başqalarının dili və üslubu bu realist istiqamətin yeni uğurlu addımları idi.

C.Məmmədquluzadə "Ananın kitabı"nda dövrün təlim-tərbiyə işinin vəziyyətini, milli məktəblərdə keçirilən ana dili və ədəbiyyat dərslərinin nə halda olduğunu bədii şəkildə ümumiləşdirib vermək istəmişdir. C.Məmmədquluzadəyə görə, kütülaya, camaata, xalqın tərəqqi və inkişafına xidmət etməyən bilik, elm, dərs, kitab və s. heç nəyə görə deyil. Ədib hesab edir ki, ehtiyac olmadan ana dilində, xüsusilə cənab sözlərin işlənməsi dili ümumxalq kütlələri üçün anlaşılmaz hala salır, oxumaq, elm öyrənmək və maariflənmək işləri çətinləşir.

XIX-XX əsrlərin elmi və dil üslubunun inkişafında M.F.Axundov, H.Zərdabi ilə birlikdə inkişaf yoluna düşən elmi dil və üslubun güclü təsiri olmuşdur. Xüsusən F.Köçərlinin əsərlərində milli dilin zəmini üzərində yaradılan elmi istilərlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, azadlıq, hüriyyət, xoşbəxtlik, ruhtəzəlayan, fərhəgətən və s. kimi yeni söz və ifadələrlə, canlı dil hesabına elmi terminologiyaya zənginləşdirir. Onun "Azərbaycan tarixi materialları" adlı məşhur əsərinin ilk səhifələri nəzəri mülahizələrə ilə başlayır. Azərbaycan ədəbi dil tarixində satira dili və üslubunun əlamətləri özünü məhz poeziya sahəsində daha erkən göstərmişdi. Bu satirik poeziya dili və üslubu M.Ə.Sabirli zırıyaya yüksəldi və "ədəbi məktəb" şəklini aldı. "Şairəm, ərimin aynasıyam" – deyəndə şair dilə, danışmağa, sözlə, ifadəyə də eyni mövqədə yənəşir. Şair sözü şəx üzə deməkəndə çəkinməmişdi. O, yeni bir prinsip əsasında – tipləri danışdırmaqla ana dilinin geniş imkanlarına əl atmağı bilmiş və hununla Azərbaycan şeirinin ümumxalq xarakterini son dərəcə qüvvətləndirmişdi. Bu üslub artıq nə Füzuli, nə də Vəqif üslubudur. Bu üslub novatorluqdur, ancaq Sabirə məxsus bir keyfiyyətdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi, ləyaqətlə davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

cənab İlham Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" 23 may 2012-ci il tarixli sərəncamda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan dilinin cəmiyyətdə rolunun daha da möhkəmləndirilməsinə istiqamət vermişdir.

Bu işdə məktəblərin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Uşaqlar məktəbdə ana dilinin inkişafına yönəldikcə, dili də sevməyə başlayırlar.

Ümumtəhsil məktəblərində aşağı siniflərdə şagirdlərə Azərbaycan dilinə dair praktiki vərdişlər aşılanır. X-XI siniflərdə isə Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yoluna nəzər salınır, dilimizin məziyyətləri barədə şagirdlərə aydın təsəvvürlər yaranır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, IX və X siniflər üçün "Azərbaycan dili" dərslərlərinin (büləlliflər akademik Tofiq Hacıyev, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, professor Nizami Xudiyev, elmi redaktor isə dosent Nəcəf Nəcəfov) program tələblərinə tam riayət olunan mükəmməl dərslərdir. X sinfin dərslərində "Dil haqqında ümumi məlumat", "Azərbaycan dilinin quruluşu", "Nitq mədəniyyəti", XI sinifdə "Morfoloji quruluş", "Sintaktik quruluş" kimi büləlliflər vardır. XI sinifdə böyük bir bölmə "Üslubiyyət" adlanır. Burada şagirdlər "Bədii üslub", "Elmi üslub", "Məişət üslubu", "Fərdi üslub" və b. mövzular üzrə artıq dilimiz haqqında çox zəngin məlumatla təminlənilirlər. Dərslərdəki materiallar əsasında motivasiyanın məqsədyönlüliyi öz yerini tutur.

Bu dərslər ham da materialla çox zəngindir. Burada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin dil haqqında fərmanlarının mətni də verilməmişdir. Müəlliflər çox sadə, lakin elmi dildə, hər fikrin aydın üslubda nəzərə çatdırılmasına diqqətə yanaşmışlar.

Nəcəf deyirlər, kitab oxunaqlı dildə yazılmışdır. Təsədüfi deyirlər ki, bu dərslər haqqında mətbuatda da ciddi iradlar gətirilməmişdir. Nəticələr də fərhləndiricidir. X və XI sinfin "Azərbaycan dili" dərslərləri dilimizi sevməyin hər kəsin mənəvi borcu olduğunu qənaətinə möhkəmləndirir. Ona görə də təhsilimizin məzmununda edilən dəyişiklikləri, yeni tələbləri nəzərə alaraq, şagirdlərimizə doğma dilimizi sevməyə ən ümdə vəzifələrdən biri kimi baxılmalıdır. Onun sevdirməsi üçün fəal təlim üsullarından ardıcıl istifadə edilməlidir.

Rəyçil: dos. B.Həsənlil

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N. Azərbaycan dili. X sinif üçün dərslər. Bakı: Aspiqraf, 2005.
2. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N. Azərbaycan dili. XI sinif üçün dərslər. Bakı: Aspiqraf, 2005.
3. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 2004.

Л.Латифова

Мотивация необходима

Резюме

В статье говорится об историческом развитии азербайджанского языка, о роли школьных учебников в этой области, а также повествуется о предстоящих задачах учителей азербайджанского языка.

Л.Латифова

Motivation is Importance

Summary

In this article it is spoken about the historical development of Azerbaijan language, the role of school textbooks and about Azerbaijan language teachers' duties on these issues.